

इतरस्तु ब्राह्मणपदेन ब्रह्मविदं विवक्षित्वा शूद्रादेरपि ब्राह्मणत्वमभ्युपगम्य परिहरति शूद्रेति शूद्रलक्ष्मकामादिकं न ब्राह्मणेस्ति नापि ब्राह्मणलक्ष्मशमादिकं शूद्रेस्तीत्यर्थः शूद्रोपि शमाद्युपेता ब्राह्मण एव ब्राह्मणोपिका माद्युपेतः शूद्र एवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ यदप्युक्तं सुखदुःखातीतं पदं नास्ति तदपि अनुवादपूर्वकमभ्युपगमेनैव परिहरितसार्धेन यत्पुनरिति पदं पदनीयं प्रागप्राप्तं सत्कर्मणा प्राप्य स्थानं तत्सुखदुःखाभ्यां हीनं नास्ति ब्रह्मलोकस्थानामपि ऐश्वर्यतारतम्यकृतं दुःखमस्यैव किंपुनर्लोकान्तरस्थानां ॥ २७ ॥ एतदेव दृष्टान्तेनापवदति यथेति यथाशीतलस्य जलस्य मध्येऽभ्यन्तरे उष्णं अग्निर्नास्ति नापि उष्णोऽग्नौ शीतता युक्तं जलं तयोः परस्परविरोधेन संयोगायोगात् ॥ २८ ॥ एवं पदं पदनीयं ज्ञेयं वस्तु क्वचिद्देशे काले वा सुखदुःखाभ्यां हीनं प्राप्तं नास्ति आध्यासिकयोः सुखदुःखयोरधिष्ठानेन ज्ञेयवस्तुना सह सर्पस्यरज्ज्वेव कालत्रये पिसंबंधो नास्तीत्यर्थः ओहाङ्गत्वात् अस्य ओदितश्चेति निष्ठातस्य नः घुमास्येति सूत्रेण आतर्हत्वं हाङ्गः पद्यते श्वगत्यर्थत्वाच्च हीनं प्राप्तमिति पदं ज्ञेयमिति च व्याख्यातं अन्यथा तु प्रश्नोत्तरयोरेकहूपत्वादेवामम

युधिष्ठिर उवाच शूद्रे तु यद्द्रवेल्लक्ष्मद्विजेत च न विद्यते ॥ न वै शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राह्मणो न च ब्राह्मणः ॥ २५ ॥ यत्रैतल्लक्ष्यते सर्पवृत्तं स ब्राह्मणः स्मृतः ॥ यत्रैतन्न भवेत्सर्पतं शूद्रमिति निर्दिशेत् ॥ २६ ॥ यत्पुनर्भवता प्रोक्तं न वेद्यं विद्यतीति च ॥ ताभ्यां हीनमतो न्यत्र पदं नास्तीति चेदपि ॥ २७ ॥ एवमेतन्मतं सर्पताभ्यां हीनं न विद्यते ॥ यथाशीतोष्णयोर्मध्ये भवेन्नोष्णं न शीतता ॥ २८ ॥ एवं वै सुखदुःखाभ्यां हीनं नास्ति पदं क्वचित् ॥ एषामममतिः सर्पयथावामन्यते भवान् ॥ २९ ॥ सर्प उवाच यदि ते वृत्तं तोराजन ब्राह्मणः प्रसमीक्षितः ॥ वृथा जातिस्तदा युष्मन्नकृत्यार्या वन्न विद्यते ॥ ३० ॥ युधिष्ठिर उवाच जातिरत्र महासर्पमनुष्यत्वे महामते ॥ संकरात्सर्ववर्णानां दुष्परीक्ष्येति मे मतिः ॥ ३१ ॥ सर्वे सर्वास्वपत्यानि जनयंति सदानराः ॥ वाङ्मैथुनमथो जन्ममरणं च समं नृणां ॥ ३२ ॥ इदमार्थं प्रमाणं च ये यजामह इत्यपि ॥ तस्मान्छीलं प्रधानेष्टं विदुर्येतत्त्वदर्शिनः ॥ ३३ ॥

तिरिति वाक्यशेषे स्वमतेः पृथक्करणं नोपपद्यते अन्येतु सिद्धं तं ताभ्यां हीनं पदं किनास्ति अपि तु अस्यैवेति काक्काव्याचक्षते अयं भावः यत्कर्म प्राप्य स्थानं तत्सुखदुःखवर्जितं कदाचिदपि नास्ति यत्तु ज्ञेयं वस्तु नित्यं प्राप्यमाणसामर्थ्यात्कंठगतविस्मृतचामीकरवत्तत्कंठे चामीकरं त्वमेव ब्रह्मेति च वाक्यैकसिद्धमज्ञानापनयनमात्रमपेक्षते न तत्र सुखदुःखसंबंधोस्ति अकर्मजत्वात्तत्प्राप्तेः अत एव च तस्यानित्यत्वमपि न अजन्यत्वादिति ॥ २९ ॥ प्रथमप्रश्नस्योत्तरमाक्षिपति यदीति ॥ ३० ॥ उत्तरमाह जातिरिति ॥ ३१ ॥ वागादीनामिवैथुनस्यापि साधारण्याज्जातिर्दुर्ज्ञेया तथा च श्रुतिः न चैतद्विद्यो ब्राह्मणाः स्मो वयमब्राह्मणावेति ब्राह्मण्ये संशयमुपन्यस्यति ॥ ३२ ॥ ननु जांत्यनिश्चये कथं ब्राह्मणो हिमित्याद्यभिमानपुरःसरं यागादौ प्रवर्ततेत्याशंक्याह इदमार्थमिति अत्र ये यजामह इत्यनेन च ये वयं स्मो ब्राह्मणा अन्ये वा ते वयं यजामह इति ब्राह्मण्येऽनवधारणं दर्शितं मंत्रालिङ्गमपि य एवास्मि ससन् यजेदिति नन्वेवं स्वस्या ब्राह्मणत्वपक्षे यज्ञस्यानिष्टकरत्वमापततीत्याशंक्यतत्परिहाराय यागे यजमानस्य प्रवरवर्णं क्रियते याज्ञिकैः तच्चाग्रिहोति मंत्रे गौतमवदयास्य वंदं गिरो वद्वाह्वदिति कुर्वन्ति तस्य च प्रयोजनमब्राह्मणस्यापि यजमानस्य ब्राह्मणत्वसंपादनं तस्मादाचार एव ब्राह्मण्यनिश्चये हेतुर्वेदप्रामाण्यादित्युपसंहरति तस्मादिति प्रधानं च तदिष्टं चेति कर्मधारयः ॥ ३३ ॥